

Neobjavljena rimska bronzana svjetiljka iz Velike Britanije

Unpublished roman bronze lamp from Great Britain

Prof. dr. sci. Adnan Busuladžić
Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu
Franje Račkog 1
Zemaljski Muzej Bosne i Hercegovine
Zmaja od Bosne 3
71000 Sarajevo
adnan.busuladzic@hotmail.com

UDK 902.02:628.94(410)"652"

Apstrakt:

U bogatoj zbirci svjetiljki koja je dio antičke zbirke Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine nalazi se i bronzana masivna rimska svjetiljka koja potiče sa nepoznatog arheološkog lokaliteta u Velikoj Britaniji. Ovaj predmet nije do sada bio publiciran. Metalna svjetiljka je posebno karakteristična zbog svoje drške koja je u obliku palmete. Navedena svjetiljka se može komparirati sa mnogobrojnim sličnim primjercima koji su obrađeni i čuvaju se u muzejskim ustanovama, širom svijeta. Metalne svjetiljke pripadaju jednoj širokoj grupaciji svjetiljki karakterističnoj po postojanju različitih i vrlo bogatih oblika poput životinja, ptica, ljudskih nogu, ruku, stopala i obuće.

Ključne riječi: rimska bronzana svjetiljka, drška oblika palmete, Velika Britanija, Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine.

Abstract:

In the rich collection of lamps, which represents a part of the collection of Greek and Roman antiquities in Land Museum of Bosnia and Herzegovina, there is a massive Roman bronze lamp originating from an unknown archaeological site in Great Britain. This artefact has not been published until now. The metal lamp has a particularly distinctive handle which is in the shape of a palmette. The said lamp can be compared with the numerous similar exemplars, which have been processed and kept in museum institutions worldwide. Metal lamps belong to a large group of lamps characterized by a wide variety of very rich shapes, such as: animals, birds, human feet, hands and shoes.

Key words: Roman bronze lamp, handle in the shape of a palmette, Great Britain, Land Museum of Bosnia and Herzegovina.

Od najstarijih vremena ljudi su iznalazili rješenja da na različite načine osvijetle svoja obitavališta u noćnim satima. Najstariji oblici primitivne rasvjete kroz dokumentiranu arheološku građu se mogu pratiti još u prehistorijskom periodu. Prvobitnim lampama se smatraju komadi stalagmita, pločice ili različiti oblutci na čijoj je gornjoj strani oblikovano elipsoidno ili kružno udubljenje.¹ U nešto kasnijem vremenu korištene su i prve forme svjetiljki koje su funkcionirale na principu korištenja životinjske masti.² U starom Egiptu su tako u dugom vremenskom intervalu od prednastičkog do perioda helenizma, korišteni jednostavniji oblici svjetiljki. Najstariji oblici svjetiljki koji su u vrlo sličnim oblicima postojali kroz čitavo antičko doba odnose se na Grčku, a potiču iz VII stoljeća stare ere.³ Ovi prvi klasični oblici svjetiljki su bili jednostavni, otvoreni i okruglog recipijenta.⁴

Helenistički period je označio intenziviranje trgovine i keramičarske proizvodnje. Ova dva faktora su bila i temelj masovnije proizvodnje i upotrebe ovog predmeta. Centri proizvodnje iz Grčke se šire i prelaze na Istok. Bosfor i Egipat postaju glavni izvoznici ove robe. Od II stoljeća stare ere dolazi do otkrića epohalne tehničke inovacije u proizvodnji svjetiljki.⁵ Riječ je o proizvodnji pomoću kalupa. Ovo je bio ključni trenutak u popularizaciji ovog predmeta. Svjetiljke su imale višestruku svrhu. Primarni zadatak se odnosio na osvijetljavanje privatnih kuća. Korištene su i u osvijetljavanju javnih zgrada, ulica, trgova i drugih objekata,⁶ ali često i kao prikladan poklon. Svjetiljke su imale i votivnu, funeralnu i ritualnu svrhu. Iz ovih razloga dosta često su pronalazene i kao prilog u grobnicama, te kao sastavni dio ritualnih komple-

From the time immemorial people have been finding solutions to light their dwellings in a different way during night time. Through documented archaeological materials the oldest types of primitive illumination can be traced back even to the prehistoric period. It is considered that the first primitive lamps were pieces of stalagmites, tiles or various pebbles with an ellipsoid or circular hollow formed on their upper side.¹ In somewhat later times first types of animal fat-based lamps were used.² Thus, in the ancient Egypt rather simple forms of lamps were used for a quite long time – from the Predynastic period to the Hellenistic one. The oldest types of lamps, which in very similar shapes existed during the whole Greek and Roman times, were made in the ancient Greece and can be dated to the VII century B.C.³ These first classical types of lamps were simple, open and with a round fuel chamber.⁴

Hellenistic period was marked by intensification of trade and ceramic production. These two factors were fundamental for a mass production and use of this artefact. From Greece these production centres spread and transferred to the East. Bosphorus and Egypt became the main exporters of this merchandise. At the beginning of the II century B.C. an epochal technical innovation in production of lamps was achieved⁵ - production by moulding. That was crucial for popularization of this artefact. Lamps had many uses. Primarily they were intended to illuminate private houses. However, they were also used to light public buildings, streets, squares and other structures,⁶ and often as a suitable gift. Lamps were utilized for votive, funeral and ritual purposes, too. It is for these reasons that they have often been found also

1 D. Srejšović 1997, 563-564.

2 A. Busuladžić 2014, 127.

3 D. Srejšović 1997, 564.

4 A. Busuladžić 2007, 13.

5 A. Busuladžić 2014, 127.

6 B. Jeličić 1958/59, 73.

1 D. Srejšović 1997, pp. 563-564

2 A. Busuladžić 2014, p. 127

3 D. Srejšović 1997, p. 564

4 A. Busuladžić 2007, p. 13

5 A. Busuladžić 2014, p. 127

6 B. Jeličić 1958/59, p. 73

ta u hramovima.⁷ Prema osnovnoj definiciji lampe se mogu definirati kao predmeti malih dimenzija od različitog materijala, a koji su služili za osvjetljenje prostora ili za obavljanje religijskih obreda.⁸

Vremenom, svjetiljke dobijaju i različite nazive: sobne, pogrebne, kupališne i sl. Ovakvim nazivima nisu definirani različiti oblici i tipovi, nego društveni kontekst i mjesto upotrebe.⁹ Često su pronalazene i u sklopu hramova i svetišta, gdje su predstavljale votivni dar.¹⁰ Razvojem i širenjem kršćanstva na pojedinim tipovima svjetiljki se pojavljuju mnogobrojni kršćanski simboli,¹¹ zbog čega se nekoliko tipova mogu u socijalnom smislu nazvati starokršćanske svjetiljke. Pored primarne funkcije osvjetljavanja prostora, one postaju i dio crkvenog namještaja i opreme.

Osvjetljavanje grčke i rimske kuće predstavljalo je i izvjestan problem za obično stanovništvo. Razlog tome je bio i u činjenici da je za 40 – 50 sati svjetlosti trebalo obezbijediti oko pola litra ulja. Obični građani su imali jednu svjetiljku, što je davalo malu količinu svjetlosti. Iako su svjetiljke upotrebljavane intenzivno, kroz dugi niz stoljeća, do poboljšanja kvalitete i jačine svjetlosti nije došlo. Zbog nepostojanja cilindra iznad fitilja koji odstranjuje dim, kuće su usljed korištenja ovih svjetiljki bile čađave i zagušljive.¹²

Potreba da se vještačkim osvjetljenjem stvori komoditet uvjetovala je intenzivnu proizvodnju i korištenje svjetiljki u rimsko doba. Pomoću tako stvorenog umjetnog svjetla, ljudi su mogli duže raditi, provoditi ugodnije trenutke u dugim noćnim satima i lakše se snalaziti u tamnijim prostorima.¹³

Najstariji način osvjetljavanja kod

7 A. Busuladžić 2007, 13 – 14.

8 D. Srejović 1997, 563.

9 A. N. Crnobrnja 2006.

10 Grupa autora 1997, 189.

11 A. Busuladžić 2010, 77-91.

12 D. Zaninović 2004, 8.

13 A. Busuladžić 2014, 127.

as grave goods, and as a constituent part of sets of ritual tools in temples.⁷ According to its basic definition, lamps can be defined as artefacts of small dimensions, made of different materials, used for illumination of space or performance of religious rites.⁸

Over time, lamps were given different names: room lamps, funeral lamps, lamps for public baths and like. Such names were not used to define different shapes and types, but social context and place of use.⁹ They have often been found within temples and sanctuaries, where they represented votive offerings.¹⁰ As Christianity developed and spread numerous Christian symbols began to appear on some types of lamps,¹¹ and that is why, socially speaking, several types can be called old Christian lamps. Apart from their primary use for illumination of space, they also became a part of church furniture and equipment.

Lighting of a house was a bit of problem for ordinary Greek and Roman people, due to the fact that it was necessary to provide about half litre of oil for 40-50 hours of light. Ordinary citizens would have only one lamp, which would give only a small quantity of light. Although lamps were used intensively for many centuries, the quality and intensity of light had not been improved. While these lamps were used, houses were sooty and stuffy, because there was no cylinder above the wick to remove the smoke.¹²

Intensive production and utilization of lamps during Roman period were caused by need to create comfortable ambience by means of artificial illumination. By using such artificially made light, people were able to work longer, to spend pleasant moments during long night hours and move and orient themselves more easily in

7 A. Busuladžić 2007, pp. 13 – 14

8 D. Srejović 1997, p. 563

9 A. N. Crnobrnja 2006

10 A group of authors 1997, p. 189

11 A. Busuladžić 2010, pp. 77-91

12 D. Zaninović 2004, p. 8

starih Rimljana je bila svijeća. Nju su u kasnijem periodu koristili širi slojevi stanovništva. Pored svijeća, Rimljani su koristili i kandelabre,¹⁴ te lanterne.¹⁵ Svjetiljka je u upotrebu ušla kao bolji i postojaniji oblik.¹⁶ Najstarije konstatirane svjetiljke na italijanskom prostoru su proizvođene na Eskvilinu u III stoljeću stare ere. U samom gradu Rimu i neposrednoj okolini počelo se sa proizvodnjom svjetiljki u I stoljeću stare ere. Početkom Carstva proizvodnja svjetiljki se proširila i na druge carske provincije i italske gradove, najviše na prostoru sjeverne Italije, a potom Galije, Panonije i Germanije.¹⁷

Upotreba ove vrste predmeta na prostorima današnje Bosne i Hercegovine odnosi se na širok vremenski period koji obuhvata vrijeme od II stoljeća stare ere do VI stoljeća, iako se najmasovnije korištenje, a na temelju tipološke analize, može precizirati do IV stoljeća.¹⁸ Lokaliteta na kojima su pronalazeni ovi predmeti su urbana i ruralna rimska naselja, administrativni i rudarski centri, vojni objekti, nekropole i sakralni objekti, gdje je intenzitet života u rimsko doba bio najfrekventniji.¹⁹ Riječ je o lokalitetima poput Ošanića, Domavije, Aqua S, Gračina, Mogorjela²⁰ i drugih područja. Najstarija pripada tipu grčkih svjetiljki, a najmlađe tipu kruškolikih svjetiljki. Svjetiljke su pronalazene i u kontekstu kulturnih namjena.²¹

otherwise rather dark rooms.¹³

A candle was the oldest way of illumination for the ancient Romans. It was used by lower classes of the population in the later period. Apart from candles, the Romans also used candelabra,¹⁴ and lanterns.¹⁵ The lamp came into use as a better and more constant form.¹⁶ The oldest known lamps that were used in the Italian region were manufactured at the Esquiline hill in the III century B.C. Manufacturing of lamps in the city of Rome proper and its surrounding began in the I century B.C. At the beginning of the Imperial period of Rome the production of lamps spread to the other imperial provinces and Italic towns, mostly to the north of Italy, then Gaul, Pannonia and Germany.¹⁷

The use of this kind of artefact at the area of today Bosnia and Herzegovina, encompasses a long period of time, namely from the II century B.C. to the VI century, although, according to the typological analysis, its most widespread use can be followed until the IV century, to be more precise.¹⁸ The archaeological sites where these artefacts have been found represent urban and rural Roman settlements, administrative and mining centres, military structures, necropolises and sacred structures – places where the intensity of life in the Roman period could be felt most frequently.¹⁹ Such sites are Ošanići, Domavija, Aquae S... at Ilidža, Gračine, Mogorjelo²⁰ and other areas. The oldest

14 Kandelabri su u kontinuitetu nastavljeni da se koriste sve do kasne antike i ranog srednjeg vijeka. M. Vujović 2005, 581-595.

15 Grupa autora 1997, 189.

16 D. Zaninović 2004, 6.

17 D. Maršić 2000, 141.

18 A. Busuladžić 2016, 59-64.

19 Tako je znatan dio korišten i kao grobni prilog u nekropolama, svetilištima i sakralnim objektima, te ostavama i u drugim provincijama. A. N. Crnobrnja 2006, 101-117.

20 O svjetiljkama iz Mogorjela vidi: A. Busuladžić 2006, 187-200.

21 A. N. Crnobrnja 2006.

13 A. Busuladžić 2014, p. 127

14 Candelabra continued to be used incessantly up until the late Roman period and the Early Middle Ages. M. Vujović 2005, pp. 581-595

15 A group of authors 1997, p.189

16 D. Zaninović 2004, p. 6

17 D. Maršić 2000, p. 141

18 A. Busuladžić 2016, pp. 59-64

19 Thus a large number of lamps were used as grave goods in necropolises, sanctuaries and sacred structures, as well as in depositories and in other provinces. A. N. Crnobrnja 2006, pp. 101-117

20 For lamps from Mogorjelo, see: A. Busuladžić 2006, pp. 187-200.

Okolnosti nalaza bronzane svjetiljke

U antičku zbirku Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine je nakon publiciranja knjige „Antičke svjetiljke u Bosni i Hercegovini“²² putem poklona dospjela metalna - bronzana svjetiljka koja je, prema riječima donatorice, pronađena na nekom arheološkom lokalitetu u Velikoj Britaniji. Svjetiljka je više desetljeća bila u vlasništvu porodice čiji ju je član naposljetku poklonio Muzeju. Kako je navedeni predmet bio dio kućnog inventara, bliže okolnosti vezane za pronalazak nažalost nisu sačuvane, pa osim vrlo šture usmene informacije i samog predmeta, ne posjedujemo niti jednu drugu činjenicu.

Da ova vrsta svjetiljki nije bila rijetkost u ovoj udaljenoj rimskoj provinciji govori i podatak da ih se znatan broj čuva upravo u britanskim muzejima.²³

Bronzana svjetiljka

Najveći broj antičkih svjetiljki rađen je od keramike. Ipak, manji broj je izrađivan i od drugih vrsta materijala. Primarno se ovo odnosilo na svjetiljke izrađene od stakla,²⁴ ćilibara,²⁵ slonovače, ali i različitih vrsta metala. Manji broj je čak izrađen od plemenitih metala,²⁶ ali je većina od željeza, bronzne i olova.²⁷ Svjetiljke koje su izrađivane od kovina bile su znatno duže u upotrebi, a već i zbog svoje luksuznosti bile su razmjerno rijetko dio grobnih priloga,²⁸ za razliku od svojih keramičkih inačica.²⁹ Porijeklo rimskih bronzanih svjetiljki seže iz helenističkog perioda, a traje

22 A. Busuladžić 2007.

23 H. B. Walters 1914, Tab. 7, sl. 73, 101.

24 Grupa autora 2012, 83.

25 B. Jeličić 1958/59, 74.

26 Grupa autora 2012, 82.

27 A. Busuladžić 2007, 85, D. Zaninović 2004, 6.

28 Grupa autora 1997, 189.

29 Takav primjer bilježimo i na prostoru Bosne i Hercegovine, gdje su keramičke svjetiljke bile vrlo čest grobni prilog u tri otkrivene rimske nekropole. V. Milić 1986.

one belongs to the type of Greek lamps, while the younger ones belong to the type of pear-shaped lamps. Some lamps which have been found were utilized for cultic purposes, too.²¹

How Was the Bronze Lamp Found

After the book „The Ancient Roman Lamps in Bosnia and Herzegovina“ was published,²² a metal – bronze lamp came into the collection of Greek and Roman antiquities in Land Museum of Bosnia and Herzegovina as a donation by a lady, who claimed that it had been found at some archaeological site in Great Britain. For many decades the lamp had belonged to a family whose member, eventually decided to donate it to the Museum. Since the said artefact had been a part of the household inventory, unfortunately, more details referring to the discovery of the lamp were not preserved; therefore, except for very brief oral information and the artefact itself, we don't have any other facts.

The fact that this type of lamps was not rare in this remote Roman province is confirmed by information that a significant number of them have been kept in British museums, in particular.²³

The Bronze Lamp

Most of the ancient Greek and Roman lamps were made of ceramics. Nevertheless, a small number of them were made of other kinds of materials, too. Primarily this refers to the lamps made of glass,²⁴ amber,²⁵ ebony, but also to those made of different kinds of metals. Few lamps were even made of precious metals,²⁶ but most of them were made of iron,

21 A. N. Crnobrnja 2006

22 A. Busuladžić 2007

23 H. B. Walters 1914, Table 7, Fig. 73, 101

24 A group of authors 2012, p. 83

25 B. Jeličić 1958/59, p. 74

26 A group of authors 2012, p. 82

sve do kasne antike.³⁰

U smislu tehničke obrade metalne svjetiljke su livene i cizelirane, kao što je bio slučaj i sa ostalim predmetima primijenjene umjetnosti koji su izrađivani u bronzi.³¹

Od navedenih metalnih sirovina, pri izradi svjetiljki, najčešće je korištena bronza. Proces izrade je bio dosta složeniji nego kod svjetiljki od keramičkog materijala, te je i njihova proizvodnja bila znatno rjeđa i u najvećem broju slučajeva je predstavljala individualni rad majstora. Izostanak serijske proizvodnje uzrokovao je da one budu još rjeđe i skuplje,³² te su često smatrane luksuznom opremom ili dijelom luksuznog pokućstva.³³ Bronzani primjeri su se javljali u ranijem periodu i često su upravo oni bili uzor glinenim izvedenicama.³⁴ Kontinuitet proizvodnje i upotrebe konstatiran je i u kasnoantičkom periodu, kada ove svjetiljke često dobijaju i dekorativne elemente koji ukazuju na kršćanski karakter.³⁵ U tom kontekstu simbol križa i hrizma su igrali važnu ulogu.³⁶ Pored navedenog, svjetiljke kršćanskog konteksta su imale čitav niz simbola floralnog i životinjskog karaktera.³⁷

Otežavajuća činjenica se odnosi na njihovu precizniju tipologiju. Mnogobrojni radovi koji prezentiraju ovu vrstu materijala ne otkrivaju proizvodne centre, niti okolnosti vezane za kronološki okvir i tipološke odrednice. Kataloške obrade često predstavljaju vrlo neujednačenu metodologiju određivanja tipova metalnih svjetiljki.³⁸ Posljednjih godina čine se značajni napori da bi se precizirala tipologija bronzanih

bronze and lead.²⁷ The lamps made of metal lasted longer and were used for a longer period of time, and comparatively rarely constituted grave goods due to their luxuriousness,²⁸ unlike the ceramic ones.²⁹ Origin of the Roman bronze lamps can be traced back to the Hellenistic period, and they were utilized up until the late Roman period.³⁰

As for technical processing, metal lamps were cast and chiselled, as it was the case with other artefacts of applied arts made of bronze.³¹

For the production of metal lamps bronze was most frequently used of all said metal raw materials. The manufacturing process was much more complex than for the lamps made of a ceramic material, consequently they were manufactured more rarely and in most cases represented an individual work of a craftsman. The lack of mass production made them even rarer and more expensive,³² so they were often considered luxury equipment or a part of luxury household items.³³ The bronze exemplars used to appear in the earlier period and it was often them that provided models for ceramic derivatives.³⁴ It is established that they continued to be produced and used even in the late Roman period, when these lamps often had some decorative elements which point to the Christian influence.³⁵ In that context symbols of cross and chrism played an

30 D. Srejović 1997, 566.

31 B. Jeličić 1958/59, 74.

32 E. Dobruna-Salih 2010, 162.

33 Grupa autora 1997, 189.

34 A. Busuladžić 2007, 85.

35 B. Vikić-Belančić 1954, 131-134, V. Popović 1970, 323-330.

36 B. Jeličić 1958/59, 74.

37 V. Bubić 2011, 227-308.

38 B. Ilaković 1975, 33.

27 A. Busuladžić 2007, p. 85, D. Zaninović 2004, p. 6

28 A group of authors 1997, p. 189

29 Such is the case with the lamps found in the area of Bosnia and Herzegovina, where ceramic lamps frequently constituted grave goods in three Roman necropolises, which were discovered there. V. Milić 1986

30 D. Srejović 1997, p. 566

31 B. Jeličić 1958/59, p. 74

32 E. Dobruna-Salih 2010, p. 162

33 A group of authors 1997, p. 189

34 A. Busuladžić 2007, p. 85

35 B. Vikić-Belančić 1954, pp. 131-134, V. Popović 1970, pp. 323-330

svjetiljki.³⁹ Razlog ovome treba tražiti u činjenici da su razmjerno malobrojne, a u okviru brojnog stanja može se konstatirati veliki broj oblika.⁴⁰ Oblici ovih svjetiljki pripadaju volutnim,⁴¹ kruškolikim,⁴² tanjuras-tim,⁴³ firma tipu sa kanalom,⁴⁴ figuralnim⁴⁵ i drugim tipovima.⁴⁶ Pored navedenih činjenica, poznato je da su metalne svjetiljke sa bogatim profilacijama i dugim plamenikom nastale još pod helenističkim uticajima.⁴⁷

Posebno su zanimljive figuralne bronzane svjetiljke. Obzirom da je namjera izrade ovih svjetiljki bila želja za trajnijom upotrebom, često se opredjeljivalo da se izrade u nekom zanimljivom obliku. Zbog toga su bronzani primjerci izrađivani u obliku dva nosa,⁴⁸ ptica,⁴⁹ ljudskih i životinjskih glava,⁵⁰ šišarki, ruku i nogu,⁵¹ čamaca,⁵² stiliziranog prikaza jaganjca Božijeg,⁵³ satira,⁵⁴ silena,⁵⁵ različitih oblika falusa⁵⁶ i slično.

Disk bronzanih svjetiljki je rijetko imao dekorativne elemente. Veći naglasak ukrašavanju je posvećivan stranama recipijenta.⁵⁷

Na prostoru Bosne i Hercegovine do danas je, uključivši i primjerak koji je

important role.³⁶ Apart from what has been said above, the lamps decorated under the influence of Christianity had a whole range of floral and animal symbols.³⁷

However, a more precise typology of these lamps is a very difficult matter. Numerous papers which present this kind of material do not reveal the production centres, nor circumstances referring to the chronological framework and typological guidelines. Cataloguing of these lamps has been carried out by using a very unequal methodology of defining types of metal lamps.³⁸ In recent years significant efforts have been made to specify the typology of bronze lamps.³⁹ It is all owing to the fact that there is a comparatively small number of them, yet these few were made in a large number of shapes,⁴⁰ which belong to the following types: volute,⁴¹ pear-shaped,⁴² plate-shaped,⁴³ frimalampen (factory lamps) with a channelled nozzle,⁴⁴ figural⁴⁵ and other types.⁴⁶ In addition to what has been said, it is well-known that metal lamps with rich mouldings and long burners developed even under Hellenistic influences.⁴⁷

Figural bronze lamps are of special interest. Given that these lamps were manufactured to last longer and be utilized for a longer period of time, craftsmen often chose to make them in some interesting shape. Consequently, bronze exemplars were made with two nozzles,⁴⁸ in the shape

39 E. Lafli – M. Buora 2014, 431, 434-442.

40 A. Busuladžić 2007, 85.

41 B. Jeličić 1958/59, tab. II, br. 7 i 8, A. Cermanović 1959, 203-204.

42 Grupa autora 2003, 69, sl. 82.

43 B. Vikić-Belančić 1976, XLIV, kat. 134, Tab. LI, sl. 5.

44 M. Šmalcelj 1966, Tab. II.

45 B. Ilakovac 1960, 141-146.

46 O klasifikaciji svjetiljki vidi: D. Ivanyi 1936 i H. Loeschke 1919.

47 B. Ilakovac 1975, 33.

48 T. Šeparović – N. Uroda 2009, 104, br. 246.

49 Grupa autora 2012, 80, H. Menzel 1954, 109, sl. 4 i 113, sl. 2, 3 i 4.

50 K. S. Palágy 2002, 15-16.

51 V. Celestin 1901, 42, sl. 24.

52 L. Pavlović 1967, 123-129, sa 4 table.

53 B. Migotti 1995, 287, sl. 2.

54 E. Dobruna-Salih 2010, 161.

55 Grupa autora 1997, 207, br. 297.

56 C. Grandjouan 1961, 32.

57 B. Jeličić 1958/59, 74.

36 B. Jeličić 1958/59, p. 74

37 V. Bubić 2011, pp. 227-308

38 B. Ilakovac 1975, p. 33

39 E. Lafli – M. Buora 2014, pp. 431, 434-442

40 A. Busuladžić 2007, p. 85

41 B. Jeličić 1958/59, tab. II, Nos. 7 and 8, A. Cermanović 1959, pp. 203-204

42 A group of authors 2003, p. 69, Fig. 82

43 B. Vikić-Belančić 1976, XLIV, Cat. 134, Table LI, Fig. 5

44 M. Šmalcelj 1966, Table II

45 B. Ilakovac 1960, pp. 141-146

46 For classification of lamps see: D. Ivanyi 1936 and H. Loeschke 1919

47 B. Ilakovac 1975, p. 33

48 T. Šeparović – N. Uroda 2009, p. 104, No. 246

predmet ove obrade, zabilježeno postojanje šest bronzanih svjetiljki. Od navedenog broja po jedan primjerak se nalazi u muzejima u Doboju i Tuzli, dok se u Zemaljskom muzeju Bosne i Hercegovine nalaze četiri bronzane svjetiljke. Od ova četiri primjerka, samo je jedan primjerak pronađen na prostoru Bosne i Hercegovine. Ova svjetiljka je nađena na lokalitetu Krehin Gradac kod Čitluka. Preostala tri primjerka pripadaju području Atike, nepoznatog lokaliteta, ali posigurno izvan prostora današnje Bosne i Hercegovine,⁵⁸ te posljednji primjerak koji je pronađen na prostoru Velike Britanije.

Kako je već naglašeno, u antičkoj zbirci Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine se nalazi i primjerak bronzane svjetiljke iz Velike Britanije. Sa leđne strane ima pričvršćenu halkicu – prstenastu dršku, koja je služila za vješanje, ali i za držanje. Primjerak je izrađen od plemenite bronzne, tehnikom šupljeg lijevanja pomoću voska – *cera perduta*.⁵⁹ Svjetiljku pokriva vrlo kompaktna čvrsta patina. Primjerak je čitav i dobro očuvan. Ukupna dužina svjetiljke je 12 cm, širina 6,7 cm, te visina 3,6 cm. Na dnu se nalazi visok prsten, koji čini da je svjetiljka stabilna. Prema karakteristikama svjetiljka se posebno ističe po bogato izrađenju drški u obliku palminog lista.

Palmeta predstavlja lepezasti ukrasni motiv sastavljen od stiliziranih listova palme. Kao dekorativni ukras javlja se kod niza pokretnih predmeta, kao što je slučaj upravo sa ovom lampom. Palmeta kao dekoracija je bila prisutna još u egiptskoj umjetnosti, a kasnije upotrebljavana u kretsko-mikenskoj, grčkoj, etrurskoj i rimskoj umjetnosti. Palmeta kao ukrasno rješenje je praktički bila prisutna u svim mediteranskim kulturama,⁶⁰ koje su se susretale sa ovom biljkom. Različiti oblici palme – palmete su predstavljali simbol

of birds,⁴⁹ human and animal heads,⁵⁰ fir-cones, hands and feet,⁵¹ boats,⁵² stylized representation of God's lamb,⁵³ Satyrs,⁵⁴ Silens,⁵⁵ different models of phalluses⁵⁶ and like.

The discus of bronze lamps was rarely decorated. The emphasis was put more on decorating the sides of a fuel chamber.⁵⁷

So far, six bronze lamps existing in the territory of Bosnia and Herzegovina have been recorded, including the exemplar which is subject of this analysis; out of which two exemplars are kept in the museums in Doboj and Tuzla, respectively, while the other four are in Land Museum of Bosnia and Herzegovina. Only one of these four exemplars was actually found within the territory of Bosnia and Herzegovina. This lamp was discovered at the archaeological site of Krehin Gradac near Čitluk. The rest three exemplars, which belong to the types produced in the area of Attic, are from the unknown site, but definitely outside the territory of today Bosnia and Herzegovina,⁵⁸ and the last one was found in the territory of Great Britain.

As we have highlighted above, in the collection of Greek and Roman antiquities in Land Museum of Bosnia and Herzegovina there is an exemplar of bronze lamp from Great Britain. There is a little ring attached to the back side of it – a ring handle, which was used not only to suspend the lamp, but also to hold it. The exemplar was made of noble bronze, by using the lost-wax casting method – *cera*

58 A. Busuladžić 2007, 86-87.

59 B. Ilakovac 1975, 32.

60 M. Blečić-Kavur – B. Kavur 2016, 241-242.

49 A group of authors 2012, 80, H. Menzel 1954, p. 109, Figs. 4 and p. 113, Figs. 2, 3 and 4

50 K. S. Palágy 2002, pp. 15-16

51 V. Celestin 1901, p. 42, Fig. 24

52 L. Pavlović 1967, pp. 123-129, four Tables

53 B. Migotti 1995, p. 287, Fig. 2

54 E. Dobruna-Salih 2010, p. 161

55 A group of authors 1997, p. 207, No. 297

56 C. Grandjouan 1961, p. 32

57 B. Jeličić 1958/59, p. 74

58 A. Busuladžić 2007, pp. 86-87

drveta života, pobjede, uspjeha, uspona, obnove i besmrtnosti.⁶¹ Ovakoj interpretaciji idu u prilog i palmete pronađene na znatno starijim primjercima ratničke opreme, odnosno kacigama, na kojima se također javljaju prikazi palmete.⁶² U antičkoj tradiciji palmeta se veže za Enejevu zlatnu grančicu i Eleuzinske misterije.⁶³ Dokaz tome su i mnogobrojni arhitektonski spomenici,⁶⁴ na kojima je izrađen ovaj dekorativni element.⁶⁵ Palma je povezivana i sa sakralnim segmentom. Tako je ova biljka bila jedna od svetih biljaka boga Apolona.⁶⁶ I u kasnoantičkom periodu simbolika palme ostaje prisutna. Simbolizirala je pobjedu nad mukama i smrću, pobjedu grijeha nad smrću i samog Krista.⁶⁷

Različita bogata rješenja drške bronzanih svjetiljki zabilježena su na mnogobrojnim primjerima. Tako su na bronzanim svjetiljkama uočeni primjeri drški oblika lava, konja,⁶⁸ ženske⁶⁹ i teatarske maske,⁷⁰ polumjeseca - lunule,⁷¹ životinjskih glava,⁷² glava bogova,⁷³ barskih ptica,⁷⁴ figurice orla,⁷⁵ listolikih,⁷⁶ kružnih zrakastih⁷⁷ i srololikih oblika⁷⁸, križeva,⁷⁹ i drugih. Prema dostupnoj literaturi jedna od najsličnijih analogija pronađena je na lokalitetu Singidunuma. Kruškolika svjetiljka posjeduje

perduta.⁵⁹ The lamp is covered with a very compact and solid patina. The exemplar is unbroken and well preserved. The total length of the lamp is 12 cm, width is 6.7 cm, while its height makes 3.6 cm. There is a high ring on the bottom which makes the lamp stable. As for its characteristics, the lamp is especially notable for its richly decorated handle in the shape of a palm leaf.

A palmette is fanlike decorative motif consisting of stylized palm leaves. Being a decorative ornament, it appears on many mobile artefacts, as it is the case with this very lamp. As a decorative element, the palmette was present even in Egypt art, and later it was used in Crete-Mycenaean, Greek, Etruscan and Roman arts. As a decorative solution, the palmette was practically present in all Mediterranean cultures,⁶⁰ which encountered this plant. Different shapes of the palm – palmette symbolized different things: the tree of life, a victory, a success, a rise, a renewal and immortality.⁶¹ This interpretation is supported by the fact that palmettes were also found on much older exemplars of warrior equipment, i.e. helmets, on which images of palmette appear, too.⁶² In the ancient Greek and Roman tradition palmette is associated with Aeneas' golden bough and Eleusinian mysteries.⁶³ This is also proven by many architectural monuments,⁶⁴ which were also decorated with this ornament.⁶⁵ Palm-tree was associated with the sacred segment, too. Thus, this was one of the plants sacred to god Apollo.⁶⁶ Even in the late Roman period the symbolism of palm was still present. It symbolized the victory over sufferings and death, the victory of sin

61 V. Bubić 2011, 242.

62 M. Blečić-Kavur 2007, 84, 85 106-107.

63 J. Chevalier – A. Gheerbrant 1989, 474.

64 A. Busuladžić 2015, 7-17.

65 K. L. Zachos 2003, 80 i 89.

66 D. Srejšević – A. Cermanović 2000, 40.

67 V. Bubić 2011, 242.

68 H. B. Walters 1914, 15, Tab. 6, sl. 85 i Tab. 7, sl. 84.

69 G. Bravar 2002, 499, 501, sl. 27.

70 T. Šeparović – N. Uroda 2009, 30, br. 21.

71 E. Dobruna-Salih 2010, 159-161, Grupa automata 2003, 69, sl. 82, H. Menzel 1954, 106 i 108, B. Ilakovac 1975, 29-37.

72 H. Menzel 1954, 106.

73 B. Ilakovac 1975, sl. 1.

74 S. Krunić 1994, 81-85, sl. 1 a, b, 2 a, b.

75 H. B. Walters 1914, 13, Tab. 5, sl. 61.

76 E. Laffi – M. Buora 2014, 456, sl. 1, 2.

77 E. Laffi – M. Buora 2014, 3a, b, c.

78 E. Laffi – M. Buora 2014, 457, sl. 13a.

79 E. Laffi – M. Buora 2014, 456, sl. 4, 457, sl. 2.

59 B. Ilakovac 1975, p. 32

60 M. Blečić-Kavur – B. Kavur 2016, pp. 241-242

61 V. Bubić 2011, p. 242

62 M. Blečić-Kavur 2007, pp. 84, 85 106-107

63 J. Chevalier – A. Gheerbrant 1989, p. 474

64 A. Busuladžić 2015, pp. 7-17

65 K. L. Zachos 2003, pp.80 and 89

66 D. Srejšević – A. Cermanović 2000, p. 40

bogato ukrašenu listoliku dršku ispod koje se nalazi kružna-prstenasta manja drška.⁸⁰ Još sličnije analogije nalazimo u primjerku drške u obliku palmete kod svjetiljke čija se drška čuva u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu.⁸¹ Kao komparativni materijal treba spomenuti i bronzane primjerke koji imaju dršku oblika palmete, a čuvaju se u Narodnom muzeju u Beogradu.⁸² Za nas je vrlo zanimljiva, kao analogan primjerak, svjetiljka pronađena u provinciji Dardaniji koja na drški iznad ženske maske ima nastavak u obliku palmete,⁸³ što u izvjesnoj mjeri asocira na naš primjerak.

Proizvodnja bronzanih svjetiljki uglavnom se odvijala u velikim urbanim centrima poput Aleksandrije⁸⁴ i Akvileje,⁸⁵ a putem trgovine su distribuirane diljem Rimskog carstva. U datacijskom pogledu okvir njihove proizvodnje se smatra period od I stoljeća stare ere, I stoljeća nove ere,⁸⁶ pa sve do početaka II stoljeća.⁸⁷ Kontinuitet proizvodnje i korištenja bronzanih lampi nastavljen je i u kasnoantičkom periodu, sve do ranog srednjeg vijeka.⁸⁸

over death and even Christ himself.⁶⁷

The richness of different decorative solutions for the handle of bronze lamps have been recorded on many exemplars. Thus, it has been noticed that the handles of bronze lamps were made in the shape of a lion, a horse,⁶⁸ female⁶⁹ and theatre mask,⁷⁰ a crescent - lunula,⁷¹ animal heads,⁷² heads of gods,⁷³ water birds,⁷⁴ statuette of an eagle,⁷⁵ leaflike,⁷⁶ circular radial⁷⁷ and cordiform patterns⁷⁸, crosses,⁷⁹ etc. According to the available literature, one of the closest analogies with this lamp represents the one, which has been found at the site of Singidunum. The pear-shaped lamp has got a richly decorated leaflike handle, under which there is a smaller circular-annular one.⁸⁰ The exemplar of the lamp handle in the shape of a palmette, which has been kept in Museum of Croatian Archaeological Monuments in Split, bears an even closer analogy with it.⁸¹ Bronze exemplars with handles in the shape of a palmette, which have been kept in National Museum in Belgrade, must also be taken into consideration as a comparative material.⁸² As an analogy, the lamp which was found in the province of Dardania and has an addition in the shape of a palmette above the female mask on the

67 V. Bubić 2011, p. 242

68 H. B. Walters 1914, p. 15, Table 6, Fig. 85 and Table 7, Fig. 84

69 G. Bravar 2002, pp. 499, 501, Fig. 27

70 T. Šeparović – N. Uroda 2009, p. 30, No. 21

71 E. Dobruna-Salih 2010, pp. 159-161, A group of authors 2003, p. 69, Fig. 82, H. Menzel 1954, pp. 106 and 108, B. Ilakovac 1975, pp. 29-37

72 H. Menzel 1954, 106

73 B. Ilakovac 1975, Fig. 1

74 S. Krnić 1994, pp. 81-85, Figs. 1 a, b, 2 a, b

75 H. B. Walters 1914, p.13, Table 5, Fig. 61

76 E. Laffi – M. Buora 2014, p. 456, Figs 1, 2

77 E. Laffi – M. Buora 2014, 3a, b, c

78 E. Laffi – M. Buora 2014, p. 457, Fig. 13a.

79 E. Laffi – M. Buora 2014, p. 456, Fig. 4, 457, Fig. 2

80 A group of authors 1997, p. 207, No. 299

81 T. Šeparović – N. Uroda 2009, p. 31, No. 22

82 B. Jeličić 1958/59, Table I Figs. 2 and 3, Table III, Fig. 9

80 Grupa autora 1997, 207, br. 299.

81 T. Šeparović – N. Uroda 2009, 31, br. 22.

82 B. Jeličić 1958/59, T. I sl. 2 i 3, T. III, sl. 9.

83 E. Dobruna-Salih 2010, 160.

84 A. Cermanović 1959, 204.

85 E. Dobruna-Salih 2010, 160.

86 E. Čereškov 1964, 322-323.

87 A. Cermanović-Kuzmanović 1983, 49-52.

88 E. Laffi – M. Buora 2014, 433, 434, 436.

handle,⁸³ is also very interesting for us, because to some extent it reminds us of our exemplar.

Bronze lamps were mostly manufactured in large urban centres, such as Alexandria⁸⁴ and Aquileia,⁸⁵ and distributed by trade all over the Roman Empire. As for the chronological dating, it can be dated from about the I century B.C, I century C.E,⁸⁶ to the beginning of the II century.⁸⁷ The lamps continued to be produced and utilized even in the late Roman period up until the Early Middle Ages.⁸⁸

83 E. Dobruna-Salihi 2010, p.160

84 A. Cermanović 1959, p. 204

85 E. Dobruna-Salihi 2010, p.160

86 E. Čereškov 1964, pp. 322-323

87 A. Cermanović-Kuzmanović 1983, pp. 49-52

88 E. Lafli – M. Buora 2014, pp. 433, 434, 436

- M. Blečić-Kavur
2007. Status, symbols, sacrifices, offerings, the diverse meanings of Illyrian helmets. In: *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3, s. XL, Zagreb, 2007, 73-116.
- M. Blečić-Kavur – B. Kavur
2016. Pars Pro Toto: a World in a Small Place – the Example of Iron Age Grave Goods from Vičja Luka. In: *Proceedings of the 14 th Interantional Colloquium of Funerary Archaeology in Čačak, Serbia*. Beograd – Čačak, 2016, 225-237.
- G. Bravar
2002. Bronzi romani Civici Musei di Storia ed Trieste, Bronzi di età romana in Cisalpina. In: *Novitae riletture, Antichità altoadriatiche* 51, Trieste, 2002, 499-509.
- V. Bubić
2011. Kasnoantičke svjetiljke s ranokršćanskim prikazima iz Arheološkog muzeja u Splitu. In: *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, br. 104, Split, 2011, 227-308.
- A. Busuladžić
2006. Zbrika antičkih svjetiljki iz Mogorjela. In: *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 39, Zagreb, 2006, 187-200.
2007. *Antičke svjetiljke u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo, 2007.
2010. Prilog poznavanju starokršćanskih svjetiljki iz zbirke Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine. In: *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu*, XVI/, Sarajevo, 2010, 77-91.
2014. Npublicirane antičke svjetiljke iz Franjevačkog samostana u Visokom i s Katedre za arheologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu. In: *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*, 43, Sarajevo, 2014, 127-133.
2015. Antički kameni spomenik s lokaliteta Čipuljić kod Bugojna. In: *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3, s., XLVIII, Zagreb, 2015, 7-17.
2016. The State of research and the archaeological context of Roman Lamps in Bosnia and Herzegovina. In: *Zbornik Instituta za arheologiju, e – zia 1, Rimske i kasnoantičke svjetiljke: proizvodnja i distribucija, kontakti na Mediteranu*. Institut za arheologiju, Zagreb, 2016, 59-64.
- V. Celestin
1901. Rimske svjetiljke iz Osijeka. In: *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva*, br. V, 1901, 21-43.
- A. Cermanović
1959. Rimska bronzana lampa iz okoline Požarevca. In: *Starinar*, 9-10, Beograd, 1958-59, 1959, 203-204.
1983. Bronzane lampe iz Tekije. In: *Zbornik Narodnog muzeja u Beogradu*, 11, arheologija, Beograd, 1983, 49-52.
- J. Chevalier – A. Gheerbrant
1989. *Riječnik simbola, mitovi, sni, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi*. Zagreb, 1989.
- A. N. Crnobrnja
2006. *Kulturna namena rimskih žišaka u Gornjoj Meziji*. Beograd, 2006.
- E. Čereškov
1964. Kasnoantička ostava iz Dobrotina na Kosovu. In: *Glasnik Muzeja Kosova i Metohije* 7-8, Priština, 1962/63, 1964, 318-324.
- E. Dobruna-Salih
2010. Predmeti umjetničkog obrta u bronci tijekom rimskog doba u središnjem dijelu Dardanije (današnjeg Kosova). In: *Histria Antiqua*, 19, Pula, 2010, 153-166.
- C. Grandjouan

1961. *Terracottas and Plastic Lamps of the Roman Period*. Princeton, New Jersey, 1961.
Grupa autora
1997. *Antička bronza Singidunuma*. Beograd, 1997.
Grupa autora
2003. *Na tragovima vremena. Iz arheološke zbirke Mateja Pavletića*. Zagreb, 2003.
Grupa autora
2012. *Ex oriente lux. Rimskodobna svetica in oljenke iz Slovenije*. Ptuj, 2012.
B. Ilakovac
1960. *Rimska metalna svjetiljka*. In: *Diadora*, vol. 1, Zadar, 1960, 141-146.
1975. *Brončana svjetiljka iz Suhovara kod Zadra*. In: *Diadora*, vol. 8, Zadar, 1975, 29-37.
B. Jelčić
- 1958/59. *Bronzani žišci u Narodnom muzeju*. In: *Zbornik Narodnog muzeja II*, Beograd, 1959, 73-82.
S. Krunić
1994. *Bronzana lampa iz Boljetina (Smorna)*. In: *Zbornik Narodnog muzeja u Beogradu 15-1*, Beograd, 1994, 81-85.
E. Laffi – M. Buora
2014. *Roman, Early Byzantine and Islamic Bronze Lamps from Southern Anatolia*. In: *Archiv Orientalni*, 82, 2014, 431-458.
D. Maršić
2000. *Antičke svjetiljke iz zbirke Matijević*. In: *Obavijesti*, br. 1, god. XXXII/2000, 141-144.
H. Menzel
1954. *Antiken Lampen im Römisch-Germanischen Zentralmuseum zu Mainz*. Mainz, 1954.
B. Migotti
1995. *Sol iustitae Christus est – Odrzi solarne kristologije na ranokršćanskoj građi iz sjeverne Hrvatske*. In: *Diadora*, 16/17, Zadar, 1995, 263-292.
V. Milić
1986. *Arheološki nalazi rimske nekropole u Sasama*. Muzej istočne Bosne, Tuzla, 1986.
K. S. Palágy
2002. *Római kori világítóeszközökéa Veszprémi Laczkó Dezső Múzeum Gyűjteményéből*. Veszprém, 2002.
L. Pavlović
1967. *Rimska bronzana lucerna oblika ratnog broda*. In: *Starinar*, XVII – 1966, Beograd, 1967, 123-129.
V. Popović
1970. *Ranohrišćanska boronzana lampa iz okoline Smedereva*. In: *Starinar*, XX, 1969. (Zbornik Đurđa Boškovića). Beograd, 1970, 323-330.
D. Srejović
1997. *Arheološki leksikon*. Beograd, 1997.
D. Srejović – A. Cermanović
2000. *Rečnik grčke i rimske mitologije*. Beograd, 2000.
T. Šeparović – N. Uroda
2009. *Antička zbirka Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika (izbor)*. Split, 2009.
M. Šmalcelj
1966. *Antičke metalne svjetiljke iz Vinkovaca*. In: *Archaeologia Opsucula*, VI, Zagreb, 1966, 39-49.

BIBLIOGRAFIJA

B. Vikić-Belančić

1954. Starokrišćanska lampica iz Zagreba. In: Peristil, sv. I, Zagreb, 1954, 131-134.

1976. Antičke svjetiljke u Arheološkom muzeju u Zagrebu. Zagreb, 1976.

M. Vujović

2005. Ranovizantijski kanedelabr iz Viminacijuma – 100 godina kasnije. In: Zbornik Narodnog muzeja XVIII – 1, arheologija, Beograd, 2005, 581-595.

H. B. Walters

1914. Catalogue of Greek and Roman lamps in the British Museum. London, 1914.

K. L. Zachos

2003. The *tropaeum* of the sea-battle of Actium at Nikopolis: interim report. In: Journal of Roman Archaeology, vol. 16, 2003, 65-92.

D. Zaninović

2004. Fiat lux – rimske svjetiljke iz fundusa Gradskog muzeja Sisak. Sisak, 2004.

Tabla 1

Sl. 1

Sl. 3

Sl. 2

Sl. 4

Sl. 5